

doi Introducing the manuscript of Jafari Al-Qassimi Al-Hossaini

  Fatemehzahra Eshaghi Koupayi ¹

Submitted: 25-07-2023 Revised: 25-09-2023 Accepted: 3-4-2024 Published: 22-9-2024 pp.263-295

Abstract

Fotowwatname`s are the practical treatises of Fetyan compiled by the elders of the Tariqat and the principles, customs, rituals and religious roots of darvish practices such as shad, kachkul, kherqe, etc. teaches the mofrad`s. Since the intellectual flow of fotowwat in different classes of the common people was popular, their correction, in addition to explaining the principles of their beliefs - as a prominent intellectual, religious, social and political current - can widened dimensions of the life angles of Iranian and non-Iranian Muslims to clarify in historical periods. Carrying out this library research with analytical-descriptive method has investigated and recognized various aspects of the manuscript version of Jafari's Fotowwatname. The handwritten version under study is a Fotowwatname, which was written by one of the elders of Fetyan known as Jafari al-Qasimi al-Husseini, and it belongs to the personal library of the late Haj Ali Eshaghi, one of the cultural scholars of Kuhpaye (Isfahan) and it has valuable content in verse and prose in three parts. Introducing the content of this edition can be of interest and use by those interested in the fields of Fotowwat, Sufism, and mysticism.

Keywords: Fotovvat, Fotovvatnameh, Jafari Al –Husseini, Qasim Anwar.

CONFLICT OF INTERESTS

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this paper.

© Authors, Published by [Journal of Codicology and manuscript research](#). This is an open-access. paper distributed under the CC BY (license <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>)

1- Assistant Professor of Persian Language and Literature, Farhangian University, Isfahan, Iran.
fz.eshaghi@yahoo.com

References

- Afshar, Iraj, Futuwwa Letter of the Water Carriers, introduction by Dr. Mahmoud Afshar, Volume 7, Tehran, Endowments of Dr. Mahmoud Afshar Publishing, 1372.
- Afshari, Mehran and Madaeni, Mehdi, Fourteen Treatises on Futuwwa and Guilds, Tehran, Cheshmeh Publishing, 1384.
- Bahār, Mehrdad, "The History of Chivalry in Ancient Iran," included in the second part of the Chivalry Tradition by Henri Corbin, Tehran, Sokhan Publishing, 1383.
- Boyle, J.A., History of Iran (Cambridge University Research), translated by Hassan Anousheh, Volume 3, Part 1, First Edition, Tehran, Amir Kabir, 1368.
- Farrokhi, Ali, The Story of the Love of the Old, edited by Mohammad Beheshti, Tehran, Islamiyah Publishing, 1378.
- Gulpanarli, Abdul Baqi, Futuwwah in Islamic Countries and Its Sources along with the Poetic Futuwwah of Nasiri, translated by Tawfiq H. Subhani, Tehran, Ruzaneh, 1378.
- Hadi, Rouhollah, Teaching Prosody and Rhyme through Inquiry, Tehran.
- Hafez Shirazi, Shams al-Din Muhammad, Divan of Hafez, edited and explained by Parviz Natel Khanlari, Tehran, Kharazmi Publishing, 1359.
- Homai, Jalaluddin, Rhetorical Techniques and Literary Industries, Qom, Homa Publishing House, 1379.
- Ibn Mi'mar, Muhammad bin Abi al-Makarim, Book of Futuwwa, introduction by Dr. Mostafa Javad, Baghdad, Al-Muthanna Publishing, 1958.
- Ishaqi Koopa'i, Fatemeh Zahra, "Familiarity with the Futuwwa Tradition," Journal of Growth in Teaching Persian Language and Literature, Issue 3, 1387.
- Khajavi Kermani, Kamal al-Din Abu al-Ata Mahmoud bin Ali bin Mahmoud, Divan of Poems, edited and corrected by Ahmad Sohayli Khansari, Tehran, Pajang Publishing, 1369.
- Majlisi, Mohammad Baqir, Bihar al-Anwar, Tehran, Islamiyah Publishing, 1363.
- Mir Abedini, Seyyed Abotaleb and Afshari, Mehran, The Qalandari Rite, Tehran, Faravahan Publishing, 1374.
- Modarresi Chahardahi, Noor al-Din, The Orders of the Sufis, Tehran, Tahuri, 1382.
- Molavi, Jalal al-Din, Masnavi Ma'navi (based on the Konya manuscript), edited by Nicholson, Kerman, Cultural Services Publishing, 1382.
- Nematollah ibn Abdullah, Diwan Shah Nematollah Vali, introduction by Saeed Nafisi, Tehran, Nokhostin Publishing, 1374.
- Qasim Anwar, Ali ibn Nasr, Kulliyat of Qasim Anwar, edited by Saeed Nafisi, Tehran, Sanai Publishing, 1337.
- Quran, translated by Abdolhamid Ayati, Tehran, Soroush Publishing.
- Ravandi, Morteza, Social History of Iran, Tehran, Amir Kabir Publishing, 1347.
- Riyaz, Muhammad, Futuwwa Letter; History, Etiquette, Customs and Traditions, including the Treatise of Futuwwa by Mir Sayed Ali Hamadani, edited by Abdolkarim Jarbazdar, Tehran, Asatir Publishing, 1382.
- Saadi Shirazi, Sheikh Mosleh al-Din, Complete Works of Saadi, edited by Mohammad Ali Foroughi, Tehran, Behzad Publishing, 1388.

Studies

Original Paper

Report and Review

- Sanai Ghaznavi, Abu al-Majd Majdud ibn Adam, Diwan Ash'ar, edited by Mohammad Taqi Modarres Razavi, Tehran, Sanai Publishing, 1354.
- Sanai Ghaznavi, Abu al-Majd Majdud ibn Adam, Hadighat al-Haqiqah wa Shari'at al-Tariqah, edited and annotated by Modarres Razavi, third edition, Tehran, University of Tehran Publishing, 1368.
- Sarraf, Morteza, Risaleh-ye Javanmardan (including seven Futuwah letters from Shahab al-Din Suhrawardi, Abd al-Razaq Kashani, Shams al-Din Muhammad ibn Mahmud Amoli, Najm al-Din Zarkub, Darvish Ali Khakiri, Futuwah letter of the Chit Makers by an unknown author), Tehran, French Institute for Research in Iran Publishing, 1352.
- Savaji, Salman bin Muhammad, Divan of Poems, edited by Mansour Moshfeq and introduction by Taghi Tafazzoli, Tehran, Safali Shah Publishing, 1336.
- Shafiei Kadkani, Mohammad Reza, Qalandariyeh in History, Transformations of an Ideology, Tehran, Sokhan Publishing, 1386.
- Shushtari, Qazi Seyyed Noorollah, Majalis al-Mu'minin, Tehran, Islamiyah Bookstore, 1365.
- Tashner, Franz, "The Abbasid Caliph and the Futuwah Tradition," translated by Mozaffar Bakhtiar, Vahid Magazine, Year 5, Issues 7 and 9, 1347.
- Va'ez Kashifi Sabzevari, Molla Hossein, Futuwah Letter of the Sultan, edited by Mohammad Jafar Mahjoob, Tehran, Foundation for Iranian Culture Publishing, 1350.

doi معرفی نسخه خطی فتوت نامه جعفری القاسمی الحسینیفاطمه زهرا اسحقی کوپایی^۱

از صفحه ۲۶۳ تا صفحه ۲۹۵ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۰۳ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۰۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۱۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱

چکیده

فتوت نامه‌ها به مثابه رساله‌های عملی فِتیان هستند که به دست پیران طریقت تدوین شده و اصول، آداب، آیین‌ها و ریشه‌های دینی اعمال درویشی نظیر شد بستن، کچکول گرفتن، خرجه و... را به مفردان می‌آموزد. از آنجا که جریان فکری فتوت در طبقات مختلف عوام، ساری بوده، تصحیح فتوت نامه‌ها، علاوه بر تبیین اصول عقاید ایشان - به عنوان یک جریان برجسته فکری، مذهبی، اجتماعی و سیاسی - می‌تواند ابعاد گسترده‌ای از زوایای زندگی مسلمانان ایرانی و غیر ایرانی را در ادوار تاریخی روشن سازد. انجام این پژوهش، کتابخانه‌ای و با روش تحلیلی - توصیفی است. نسخه خطی مورد مطالعه، فتوت نامه‌ای است اثر طبع یکی از بزرگان فِتیان، موسوم به جعفری القاسمی الحسینی و متعلق به کتابخانه شخصی حاج علی اسحاقی، از فرهیختگان فرهنگی کوهپایه اصفهان و مطالب ارزشمندی به نظم و نثر در سه بخش دارد. معرفی و آشنایی با محتوای این نسخه، می‌تواند مورد توجه و استفاده علاقه‌مندان و پژوهشگران حوزه‌های عرفان و تصوف و فتوت قرار گیرد.

کلید واژه‌ها: فتوت، فتوت نامه، جعفری الحسینی، قاسم انوار.

Cite this article: Eshaghi Kupayi, Fateme Zahra. (2024). introducing the manuscript of Jafari Al-Qassimi Al-Husseini. Journal of Codicology and Manuscript Research (JCMR) (In Persian: Pizhūhish/hā-yi nuskah/shināsī va taṣḥīḥ-i mutūn). vol-3, Issue-2, 263-295. <https://doi.org/10.22034/crtc.2024.408187.1094>

۱ - استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی. دانشگاه فرهنگیان. اصفهان. ایران. fz.eshaghi@yahoo.com

۱- مقدمه

واژه فتوت که از «فتی» گرفته شده، به معنی جوانمردی است و بر مجموعه‌ای از فضائل به ویژه کرم، سخاوت، مروت و شجاعت دلالت می‌کند. (کربن، ۱۳۶۴: ۱۳۴) این جریان فکری ریشه در ایران پیش از اسلام دارد؛ در زمان ساسانیان در کنار طبقه بزرگان، طبقه بوتخشان یا همان پیشه‌وران و بازرگانان بوده‌اند که همچون عیاران دوره‌های بعد، در عین اشتها به سخاوت و جوانمردی، گهگاه دست به کارهای غیر قانونی نیز می‌زدند. (بویل، ۱۳۶۸: ۴۵)

با این حال می‌توان از دوره ساسانیان فراتر رفت و رد پای فتوت را در دوره اشکانیان نیز جست؛ داستان سمک عیار به عنوان کهن‌ترین داستان جوانمردی در دوره اشکانی نشان می‌دهد که سابقه فکری فتوت پیش از ساسانیان نیز وجود داشته است. (بهار، ۱۳۸۵: ۱۹۳) بعد از اسلام، فتوت فراز و نشیب‌های بسیاری داشته؛ یعقوب لیث با کمک فتیان سلسله طاهری را برمی‌اندازد و بالاخره در دوره عباسیان با پیوستن خلیفه ناصر (۵۷۸ ه.ق.) به این جرگه، فتوت رسمیت می‌یابد (راوندی، ۱۳۴۷: ۵۷۴) و در ادوار تاریخی مختلف، شاخه‌های متفاوتی (قادریه، چشتیه، نعمت‌اللهیه، حیدریه، سهروردیه و...) پیدا می‌کند که همگی در اصول، متفق و تفاوت‌های ظاهری و سطحی با هم دارند؛ (نک: فرخی، ۱۳۷۸ و مدرسی، ۱۳۸۲) یکی از این شاخه‌ها، جعفری است که اصول و ارکان آن در این نسخه خطی آمده است.

فتوت نامه‌ها رساله‌های عملی فتیان هستند که توسط پیران فتوت (جد، قطب، مرشد) تدوین شده و شامل اصول اعتقادی و ارکان و آداب فتوت هستند که مریدان باید مو به مو و مرحله به مرحله انجام دهند تا شایستگی کسوت فتوت (شامل خرقة و عصا و تاج و کشکول و...) بیابند. این فتوت نامه‌ها چنانچه پیش از این گفته شد، به دو صورت کلی است: دسته اول که بیشتر فتوت نامه‌ها را دربر می‌گیرد، مربوط به اصناف و صاحبان حرف است و دسته دوم، فتوت نامه‌های معدودی است که فارغ از پیشه خاص، به ذکر آداب و اصول و ارکان فتوت برای کلیه فتیان پرداخته و فتوت نامه سلطانی کامل‌ترین آن‌هاست. فتوت نامه جعفری نیز از همین قسم است که مصنف با قلم جذاب و ادبی خود و به کمک احاطه بر آیات و احادیث و روایات و اشعار بزرگان، در فصول جداگانه به تشریح احوال و مقامات و آداب و ارکان فتوت پرداخته است. در این مقاله بر آنیم تا با بررسی سبک ادبی و فکری مصنف، به بررسی محتوایی و معرفتی این نسخه منحصر به فرد به علاقه‌مندان حوزه عرفان و فتوت

۲- پیشینه پژوهش

متونی را که به طور خاص به فتوت و مقولات مرتبط با آن پرداخته اند، به چند دسته می‌توان تقسیم کرد: اول متونی که با عنوان «فتوت نامه» یا «کتاب الفتوة» شناخته می‌شوند و اغلب عنوان پیشه‌های مختلف را به دنبال می‌کشند؛ برای نمونه می‌توان به فتوت‌نامه‌هایی از سلمانیان، طباخان، قصابان، نمدمالان، کرباس بافان، حمامیان، شاطران و چیت‌سازان اشاره کرد که نویسندگان آن‌ها علاوه بر آن که برای خود، پیری آیینی از انبیا و اولیا معرفی کرده‌اند که اول بار این پیشه و حرفه را به وجود آورده، کوشیده‌اند به انواع روشها، ابزار و آلات و راه و روش حرفه خود را به آیین جوانمردی مرتبط سازند.^۱

گروه دوم، فتوت‌نامه‌هایی هستند که به پیشه خاصی مربوط نیستند و به مثابه رساله‌های عملیه فتیان، به بیان آداب و اصول و منشأ و معنای ابزار و آیینها و اعمال و طاعات ایشان می‌پردازد؛ فتوت‌نامه جعفری الحسینی (تصحیح نگارنده) از این جمله است که با توجه به تک نسخه‌ای و منحصر به فرد بودن، غیر از مقاله‌ای که تحت عنوان «آشنایی با آیین فتوت» (مجله رشد ادبیات، ۱۳۸۷، ش ۳: ۳۹-۳۴) توسط نگارنده این سطور انجام شده، پژوهش دیگری درباره آن موجود نیست.

۳- معرفی نسخه فتوت‌نامه جعفری (ویژگی‌های ظاهری نسخه)

نسخه خطی فتوت‌نامه جعفری که در گذر زمان، جلد و صفحاتی از آغاز و انجام خود را از دست داده، متعلق به کتابخانه شخصی مرحوم حاج علی اسحاقی است که با انگیزه احیای بخشی از فرهنگ کهن ایران اسلامی، آن را جهت تصحیح و معرفی به علاقه‌مندان مباحث ادبی-عرفانی به نگارنده تقدیم نموده‌اند. این نسخه به شکل بیاض بوده؛ شامل ۱۱۰ برگ مقوایی به طول ۲۳ و عرض ۱۲ سانتی متر است؛ متن آن حدود ۱۵/۵ سانتی متر طول و ۱۲ سانتی متر عرض هر صفحه را پر کرده است. در حاشیه بعضی اوراق آن نیز اندک

۱ - از جمله: رسایل جوانمردان (شامل هفت فتوت‌نامه از شهاب‌الدین سهروردی، عبدالرزاق کاشی، شمس‌الدین محمد بن محمود آملی، نجم‌الدین زکوب، درویشعلی کهکری، فتوت‌نامه چیت‌سازان از مؤلفی نامعلوم)، تصحیح مرتضی صراف؛ فتوت‌نامه سقاییان، چاپ ایرج افشار در نامواره دکتر محمود افشار (۱۳۷۲)؛ سه فتوت‌نامه، چاپ مهران افشاری (همان)؛ چهارده رساله در باب فتوت و اصناف به تصحیح مهران افشاری و مهدی مدائنی؛ فتوت، تاریخ، آداب، آیین و رسوم به انضمام رساله فتوتیه سید علی همدانی اثر محمد ریاض.

توضیحاتی آمده و هر صفحه به طور متوسط بین ۱۱ تا ۱۳ سطر دارد که به شکلی زیبا و همسان در اول و آخر هر سطر نگاشته شده و گاهی که به واسطه جا نشدن واژه در پایان سطر، فاصله‌ای پیش آمده، برای حفظ نظم و یکپارچگی سطور، از نشانه (۵) استفاده کرده است. بخش‌ها و مدخل‌های گوناگون همچون فصل، باب، حکایت، بیت و... در متن، به صورت پیاپی و بی فاصله نوشته شده و نویسنده برای جداسازی و نمایان کردن آنها، عنوان هر مدخل را با شنگرف نگاشته است؛ البته در بخش دوم رساله (که در آن، چند ترکیب‌بند و تعدادی قصیده از چند شاعر آمده) این تواتر رعایت نشده و هر بیتی با فاصله بسنده مصراع‌ها از یکدیگر، در یک سطر مجزا نوشته شده است.

نسخه فتوت نامه جعفری منحصر به فرد بوده و با جستجوهای انجام شده در منابع و فهرست‌واره‌های مختلف، نسخه دیگری از آن به دست نیامد.

علاوه بر افتادگی‌های آغاز و پایان نسخه که متن را فاقد ترقیمه نموده است، گاهی کاتب در لابلای متن نیز، اشاره می‌کند که تعدادی از ورق‌های نسخه‌ای که از آن استنساخ می‌نموده، افتاده و مطلب مورد نظر، ناقص مانده و کاتب ناگزیر، مطلب موجود بعدی را آغاز می‌کند؛ از جمله «فصل در فضل و فضائل خرقة» (ص ۵۹) تنها دو سطر از آن نگاشته شده و سپس کاتب اشاره می‌کند که «اینجا نیز ورق افتاده» و پس از آن داستانی بی آغاز، راجع به پیراهن یوسف آمده است. از آنجایی که محتوای بیشتر فتوت نامه‌ها مشابه است، مصحح جهت تصحیح و تکمیل بخشی از افتادگی‌ها از نسخه خطی فتوت نامه شماره ۳۴۷۸ دانشگاه تهران (تصحیح میرعبدینی و افشاری، ۱۳۷۴) بهره برده است.

یکی از وجوه افتراق و امتیاز این نسخه با سایر فتوت نامه‌ها در مشخص بودن پیر طریقت آن (جعفری الحسینی) است که اظهار ارادت به قاسم الانوار بعنوان جد طریقت می‌کند.

از ویژگی‌های نیک این رساله، وجود رکابه یا رکابک است که در عرف نسخه نویسی، نقش برگ شمار را داراست و در زیر آخرین واژه از سطر پایانی هر صفحه، نخستین واژه صفحه آتی نگاشته می‌شود و باعث حفظ انسجام متن و پیشگیری از گسیختگی و آشفستگی اوراق می‌شود.

در بخش اول رساله که شامل نظم و نثر توأمان است، هر مصراع با نشانه (:) از مصراع‌های دیگر جدا گشته و البته گاهی نیز نویسنده به سهو، این علامت را قبل از پایان مصراع آورده است: «سیوم در مرحبا دستی :» گرفتن». در بخش دوم متن که مربوط به اشعار است به استثنای چند صفحه آغازین آن، این قاعده را وسعت بخشیده و نشانه مزبور را فقط در میان دو مصراع از هر بیت آورده است. نویسنده هر جا یک واژه نیاز به توضیح

داشته یا کلمه و عبارتی از قلم افتاده، در بالا یا کنار کلمات، نشانه‌ای شبیه به شکل (۲ یا ۴) گذارده و توضیحات مورد نظر خود را در حاشیه صفحه آورده است؛ البته گاهی نیز این نشانه‌ها در بالای جملات دیده می‌شود بی آنکه شرحی در حاشیه آمده باشد.

۴- ویژگی‌های رسم الخطی نسخه

کاتب در باب پیوسته یا گسسته نویسی از روش یکسانی پیروی نکرده و گاه از شیوه متعارف نیز عدول کرده است؛ از جمله کاربردهای نامستعمل رسم الخطی نسخه، می‌توان به موارد زیر استناد کرد:

در کلمات مختوم به‌های ناملفوظ، از نشانه (ء) بجای (ای) نکره استفاده شده است: «نوشتم تحفه (= تحفه ای) از بهر ارباب» یا (ب) تأکید آغاز افعال به صورت حرف اضافه (به) آمده است: «چو جعفر ما به نگذاریم (بنگذاریم) شد را» یا حذف (ه) ناملفوظ هنگام اتصال به (ها)ی علامت جمع: قصها (= قصه‌ها) و استفاده از (ت) کشیده فارسی بجای (ة) گرد عربی و برعکس: فی روایت (= فی روایة).

وجود اشتباهات املائی فراوان که ناشی از کم سواد کاتب و بیانگر رواج فتوت در طبقات عوام است؛ نظیر: خواموش (خاموش)؛ نماز گذارد (نمازگزارد)؛ برخواست (برخواست)؛ عرفان (عارفان)؛ محبت (محب)؛ تجلید (جهد و جهاد) یا تغییر الفاظ در برخی آیات قرآنی نظیر «و جاهدوا فی سبیل اللّٰه حقّ جهاده»^۱ به جای «فی اللّٰه» (ص ۱)

۵- مؤلف و تاریخ نگارش نسخه

از آنجا که صفحاتی از آغاز و پایان نسخه افتاده و متن فاقد ترقیمه است، نویسنده و نیز تاریخ نگارش آن به قطع و یقین، بر ما معلوم نشد؛ اما باتوجه به نشانه‌ها و ادله زیر، می‌توان در این باب، حدس‌هایی قریب به یقین زد:

باتوجه به شباهت زیاد ویژگی‌های رسم الخطی نسخه، با نوشته‌های مشابه خود در سده‌های دهم و یازدهم هجری و بخصوص صفحات آغازین نسخه حاضر با قلندرنامه‌ای که در سال ۱۰۷۹ ه.ق. (در زمان شاه سلیمان صفوی) نگاشته شده، کاملاً برابری می‌کند. (افشاری، ۱۳۷۴)؛ از دیگر سو، در جای جای نسخه از قاسم الانوار، عارف و شاعر نامور (۸۳۷-۷۵۷ ه.ق.)، به مثابه قطب یگانه اهل طریقت نام برده شده و ترتیب ابیات اشعار

پایانی نسخه نیز دقیقاً با کتاب مجالس المؤمنین قاضی نورالله شوشتری (۱۰۱۹-۱۰۹۵۶.ق.ه) برابری می‌کند، می‌توان تاریخ نگارش آن را پس از قرن دهم هجری تخمین زد.

اما شواهدی از متن که گوشه‌هایی از ویژگی‌های فکری و شخصیتی مؤلف ناشناخته نسخه را می‌زداید، جهت اطلاع بیشتر خوانندگان، در ذیل آورده می‌شود:

در قسمت‌های زیادی از نسخه، ارادت نویسنده به شخصی دیده می‌شود که با نام‌های «جعفر، جعفری، شاه جعفری، جعفری القاسمی الحسینی و جعفر طیار، جعفریان» معرفی شده و حکم مرشد و قطب طریق داشته و اصول و آداب فتوت از او روایت شده و بدو استناد می‌یابد:

- گر راه تصوّف مراد است ای دل پیری بطلب چو جعفر طیاری (ص ۲۸)
- تاج بی کبر و عجب خوش باشد که بپوشی ز قطب دین، جعفر (ص ۳۶)
- گربدانی ولیّ دوران را جعفری، شاه اولیا آمد (ص ۱۳۵)
- شیخ عبدالله یمنی برپاخاست و گفت: ای خداوند زاده هر دو سرا! شاه جعفری، شاه قاسم الحسینی، کچکول چند نام و چند روی دارد؟ (ص ۳۴)

گرچه نام وی و طریقتش در فهرست‌ها و فتوت‌نامه‌های موجود، نیامده است اما در نسخه، نقل قول‌های مستقیمی از شاه جعفری نیز آمده که بیانگر آن است که خود جعفری صاحب اثر است:

- ... و نزد این فقیر الی الله الغنی، جعفری القاسمی الحسینی، پیشوای فقر، فتوت است. (ص ۳۹)
- عصا از پیامبران به امام علی (ع) و از ایشان به حضرت شاه قاسم الانوار و از او بدین حقیر الی الله الغنی، جعفر القاسم الحسینی رسید. (ص ۸۶)

آن گونه که از متن برمی‌آید، جعفری، خود از مریدان قاسم الانوار، عارف و شاعر نامور قرن نهم و دهم هجری قمری بوده:

و گر دارد نمایم با تو ای یار	ندارد هیچ غواصی تمامت
نباشد لجه عمان، در بار	به غیر از سید الاحرار قاسم
مکن انکار و از جان کن تو اقرار	همو قسام هفت و هشت باشد
به گوش سالکان دُرهای شهوار (ص ۲۹)	ز عین البحر او می‌گفت جعفر

مسأله‌ی علاقه و التفات شاه جعفری به شاه قاسم الانوار تنها منحصر به این بیت نبوده و در سراسر رساله دیده می‌شود؛ از جمله در بحث ابجد درویشی آمده است: «به سرّ و علانیه بدان که درویش پنج حرف است؛ چنانکه سید الاحرار، جَدْنَا، مرشدنا، هادینا الی الله، شاه قاسم الانوار (رحمه الله) می‌فرماید: «...».

این نمونه‌ی اخیر علاوه بر اظهار توجّه شاه جعفری به قاسم الانوار، نکته‌ی درخور دیگری را نیز در بر دارد و آن انتساب لقب «جَد» (که بالاترین مقام اهل فتوّت و همچون جایگاه قطب در جمع صوفیه است) به قاسم الانوار می‌باشد. این طرز تلقی جعفری از قاسم الانوار و نیز گمنام بودن وی، می‌تواند نشانه‌ی آن باشد که جعفری خود مقام جدّ نداشته است؛ از سویی، توجّه به عبارات و اشعاری نظیر آنچه در ذیل آمده، می‌تواند ما را به این حقیقت رهنمون سازد که وی مقام پس از جدّ، یعنی کبیر یا صاحب را در زمان خود دارا بوده و مریدان بسیاری داشته است که اصول طریقت را برایشان بیان می‌نموده و در مراسم تشرفّ مریدان به مشرب فتوّت، مراسم شُرب یا همان نوشیدن آب و نمک یا شیر و نمک را اجرا می‌کرده و آیین عهد و شد بستن را با قواعد خاصّ خود به جا می‌آورده است:

- گراه تصوّف مراد است، ای دل پیری بطلب چو جعفر طیار (ص ۳۷)
- تاج بی کبر و عُجب خوش باشد که پیوشی ز قطب دین، جعفر (ص ۴۸)
- گر بدانی ولیّ دوران را جعفری، شاه اولیا آمد (ص ۱۸۸)
- من ز مستی زخود شدم فانی بعد از این جعفری است در گفتار (ص ۱۸۷)
- و اگر وفا نمایم؛ بیابم از خدا و مصطفی و مرتضی و ائمه هدی و شاه قاسم و شاه قاسم الانوار و از شاه زمان، شاه جعفر طیار، مزدی و ثوابی بی منتها در دین و در دنیا (ص ۶۰).

۶- فصول اثر

مطالب کتاب را در سه بخش آمده است: بخش اول، متن اصلی رساله است که به نظم و نثر در آموزش و تبیین آداب و اصول درویشی و قلندری آمده و منظور اصلی نگارنده و هدف اصلی از نگارش نسخه، بیان همین مطالب است و ۱۵۹ صفحه از متن را در بر می‌گیرد.

در این بخش، مطالب ارزشمندی در باب موضوعات زیر آمده است: « منازل فقر؛ هفت خصلت درویش واقعی؛ خواطر چهارگانه شیطان، نفسانی، ملکی و روحانی؛ بیان شدّ از نظر جعفری الحسینی؛ شدّ زنده و مرده؛ سیر شدّ؛ خطبه میان بستن؛ تلقین توبه؛ بیعت میان بستگان؛ خرقة و لبس و انواع آن و فضائل و شمائل فتوت

داران؛ توبه و فقر؛ کچکول؛ تاج و چهار تاج و کلاه و اقسام تاج؛ مطبخ؛ سردوشی؛ مقرض راندن؛ مفردان و آداب آنها؛ سجاده؛ تکیه پوست؛ عصا؛ مقامات حقیقت؛ مقامات طریقت و درویشی؛ انواع و شیوه عقد بستن؛ انواع ایمان‌های مردودی، تحقیقی و موقوفی؛ مقامات سلوک؛ مسائل علم ثلاث (طریقت و حقیقت و شریعت)؛ قبله؛ مسائلی در باب فضیلت و فریضه در اسلام و فروض لازم در هنگام خواب و بیداری و فرض بی نیت، غسل و نیت نماز و رکوع و سجود؛ بیان کیفیت خلقت انسان و حیوانات؛ بیان آب و طعام درویش و خواندن فاتحه؛ موت؛ شرایط مؤذن؛ اجد طریقت؛ خطبه طریقت؛ شناخت درویش و درویشی؛ تجرید و تفرید؛ اثبات سنگ و تیغ؛ ترجمان صغایر و کبائر؛ بیان اخلاق حمیده و رذیله و ذمیمه؛ ترجمان دست رسانیدن؛ پوست و نم؛ احکام مسافر و مجاور؛ سنت آب و جاروب؛ تولا و تبرّاً».

بخش دوم در سی و یک صفحه و شامل پنج ترجیع بند در بحر خفیف مسدس مخبون اصلم (فاعلاتن - مفاعلن - فع لن) است که سروده مصنف بوده و برای دو مورد اول آن، عنوان «حکمت» و سه مورد اخیر را با عنوان «فی التّرجیع» آورده است؛ بند گردان‌های آن به ترتیب، عبارتند از:

- «که جز او نیست اول و آخر جمع و تفریق و باطن و ظاهر»
(صص ۱۶۴-۱۵۹)

- «که تویی بانگ حجّ و صوم و صلوات بر رخ توست جمله را صلوات» (صص ۱۷۰-۱۶۶)
- «که به اسم تو است ای انسان نامه کائنات را عنوان»
(صص ۱۸۳-۱۷۰)

- «که جز او نیست باطن و اظهار لِمَن المُلک واحد القهار»
(صص ۱۸۸-۱۸۳)

- «که همه هرچه هست در خانه می و ساقی و جام و جانانه»
(صص ۱۹۰-۱۸۸)

مضمون اشعار بیشتر حول محور «وحدت و مقام جمع» با بسامد بالای واژگانی چون «عشق، می، مستی،

ساقی، خُم، یکی شدن و آلت» و اشاراتی به سخنان منصور حلاج و بایزید بسطامی و سایر عرفاست که عارفان بیشتر بدان می‌پردازند و ردّپایی از اصول و آیین‌ها و آداب درویشی در آن نیست. بسامد بالای تضمینات و تلمیحات فراوان از آیات و احادیث و اخبار از دیگر ویژگی‌های اشعار یادشده است؛ از جمله: (ص ۱۷۸)

گفت رحمان که «عَلَمُ الْقُرْآن» یعنی انسان بود بیان عیان
 اوست آیینۀ خدای نمای بهر انسان بیافرید جهان
 «كُنْتُ كَنْزًا» اشارتی است بدو تا بدانی تو سر گنج نهران
 اول اللّٰه گوی در مبدأ آخر الامر «عَلَمُ الْإِنْسَان»

بخش سوم در ۵۳ صفحه (صفحات ۱۹۰ تا ۲۴۳) آمده و شامل چند قصیده، ترکیب بند و رباعی در منقبت مولای درویشان، علی علیه السلام، از ده شاعر بزرگ است. مطلع اشعار به ترتیب متن عبارتند از:

۱- خواجهی کرمانی:

مرحبا ای نکهت عنبر نسیم نوبهار
 جان فدای نفخه ات باد ای شمیم مشکبار

۲- خواجهی کرمانی:

غزّه ماه منور بین که غزّا کرده اند
 شامیان را طرّه پر چین مطرّا کرده اند

۳- خواجهی کرمانی:

وجه برات شام بر اختر نوشته اند
 اموال شام بر شه خاور نوشته اند

۴- خواجهی کرمانی:

فوطه زر چاک زد لعبت سیمین بدن
 اشک ملامع فشاند شمع مرصع لگن

۵- خواجهی کرمانی:

به نوک خامه صورت نگار کن فیکون

که بسته در شکن زلف کاف طره نون

۶- سلمان ساوجی:

ای زمین و آسمانت عالم بالا شده

در هوایت آسمان چون ذره دروا شده

۷- ابوالمفاخر رازی:

بال مرصع بسوخت، مرغ ملمع بدن

اشک زلیخا بریخت، یوسف گل پیرهن

۸- شاه طاهر بن رضی دکنی:

باز وقت است که از طبق تقاضای فلک

افکنند بر سر ایوان چمن، گل توشک

۹- حسین خوارزمی:

امیر جمله مردان و صاحب ناموس

ولی و شیر خدا، کار ساز روز عبوس

۱۰- سعدی^۱:

منم کز جان شدم مولای حیدر

امیر المؤمنین، آن شاه صفدر

۱۱- سنایی در باب مقتل امام حسین (ع):

دشمنان قصد جان او کردند

تا دمار از تنش بر آوردند

۱۲- سنایی:

کار عاقل نیست در دل مهر دلبر داشتن

جان نگین قهر و مهر شاخ بی بر داشتن

۱ این قصیده که در این نسخه به شیخ اجل، سعدی منسوب شده، در هیچیک از آثار سعدی موجود نیست و قاضی نورالله شوشتری آن را در کتاب خود (مجالس المؤمنین، ۱۳۶۵) به نقل از خلاصه المناقب اثر مولانا نورالدین جعفر بدخشی آورده است.

۱۳- نظام استرآبادی:

شب قضا از ماه نو کشتی در آب انداخته
ز آفتابش لنگری زرین طناب انداخته

۱۴- لسانی شیرازی:

می رسم از گرد راه رقص کنان چون صبا
باد جنون در دماغ، عاشق و سر در هوا

۱۵- لسانی شیرازی:

گر بند لسانی گسلد از بندش
در خاک شود وجود حاجت مندش
بالله که ز مشرق دلش سر نزند
جز مهر علی و یازده فرزندش

۱۶- واعظ قائنی:

خاصگان عالم جان، دوش محضر کرده اند
خلوت دل را به نور خود منور کرده اند

انتخاب این اشعار براساس مضمون آنهاست و اشعاری انتخاب شده که جز دو مورد که یکی در توصیف و اثبات مذهب تشیع و دیگری در ذکر مقتل امام حسین(ع) است، موضوع کلی مابقی آنها، در مدح و منقبت و اظهار ارادت به پیامبر(ص) و مولای درویشان، علی(ع) و ائمه اطهار است یا در فحوای آن، ابیاتی در مدح و منقبت ایشان وجود دارد.

۷- بررسی سبکی فتوت نامه جعفری

۱-۷- بررسی سبکی در سطح زبانی و لغوی

- شیوه نگارش نثر در سراسر متن، ساده و بی تکلف و به شیوه پرسش و پاسخ با به کار بردن اصطلاحات خاص جماعت دراویش و جوانمردان است.

- وجود اشتباهات نگارشی و املایی: کاتب در نگارش خود هیچ دستورالعمل نگارشی واحدی را مطرح نظر قرار نداده و در نتیجه، رساله پر از اشتباهات نگارشی و املایی فاحش بوده، بسیاری عبارات و جملات نیز ناقص و ناخواناست. برخی جملات نیز گرچه کامل است اما نامفهوم و فاقد معنای قابل درک است. کاتب نسبت به کاربرد حروف ربط نیز اعتنای چندانی ندارد. پر واضح است که وقتی در نگارش جملات فارسی تا این حد، نقصان و کاستی وجود دارد، عبارات و روایات و خطبه‌های عربی تا چه اندازه دور از قواعد زبان عربی و تا چه حد لبریز از سهو و اشتباه است و این امر بویژه در آیات قرآن کریم، بسیار فاحش و زننده است؛ چرا که صرف نظر از اعراب گذاری تصادفی آن، گاهی کلماتی از آن کاسته یا بدان افزوده است. (رجوع شود به: بخش ویژگی‌های رسم الخطی در همین مقاله)

- استفاده از شکل کهن برخی واژگان؛ از قبیل «دویم، سیوم»

- استفاده از کلمات کم کاربرد، نظیر: سجنجل، قلاش، فتراک، کجک، یلک، نتین، وایه، ابریق، مرآء، مشک اذفر، مهراج، گاورس، لجه، لمز، متبر، بطر، پارگین، پرن، پالهنک، توشمال، أعبا، زخال، زیبق، زله، سپرک، خرسنگ، حنک، دن، دروا، جاموس، سوس، سیفور، جل، جاله، تفک، سده، شبل، شَموس، عطن، غاشیه، فاروق، قربوس، و... .

- کاربرد گونه عوامانه برخی واژگان؛ مثل: «ایمون، مَسّی، می رَند» بجای «ایمان، مستی، می روند» و...

- کاربرد شکل مخفف عبارات دعایی «صلی الله علیه و آله و سلم» و «علیه السلام» بصورت های «صلعم»

و «عا».

- استفاده زیاد از جمع های مکسر عربی: یکی از ویژگی های سبک نسخه استفاده زیاد از جمع های مکسر عربی است که برخی از آنها جمع های کم کاربرد و نامأنوس هستند؛ نظیر: جوالق (جِ جَوْلِق)، اکوان (جِ کون) و عوائق (جِ عَائِقَه).

- کاربرد تلفظ قدیم «خود» برای درستی قافیه:

چو بسم الله آمد اول شد بود تکبیرش آخر، گوی با خود

میان‌ش ففتح است و قل هو الله شنو از جعفری این علم بی خود

- متون و اشعار موجود در فتوت نامه سرشار از آیات و احادیث و عبارات عربی است؛ در هم آمیختگی عربی و فارسی در این نسخه، تا بدانجاست که گاهی در جملات فارسی نیز از سیاق و دستور زبان عربی استفاده می‌شود:

« فقر، شفقة الله است؛ شَفَقْتُهُ چون آفتاب و ماهتاب و ... است»؛ «شَفَقْتُهُ» به معنای «دلسوزی او» ترکیبی عربی است که نهاد جمله فارسی قرار گرفته است.

- استفاده از کلمه ترکی: «اولدی» واژه ای ترکی به معنی «است» می باشد.

طریق جعفری قاسم، صراط المستقیم اولدی

صراط المستقیم اولدی، طریق جعفری قاسم(ص ۱)

۷-۲- بررسی سبکی در سطح ادبی

۷-۲-۱- مجموعاً ۸۸۹ بیت در فحوای متون آمده که سروده طبع خوش مصنف و نشانه ذوق ادبی و کمال درک او نسبت به روشهای تأثیرگذاری و اقناع مخاطب و توان او در این کار است. از این مجموعه ابیات، ۳۵۰ بیت آن در قالب پنج ترجیع بند و بقیه در قالب‌های غزل، مثنوی، قطعه، دوبیتی و فرد (تک بیت) است. نکته جالب توجه آن است که نویسندگان به واسطه آن که از اشعار برای تأیید و متقن ساختن استنادات خود استفاده کرده، خود را کاملاً و به طور مطلق، مقید به رعایت قوانین قالب‌ها و وزن‌های شعری نکرده و در بسیاری موارد، دو بیتی‌ها را در قالبی شبیه مثنوی یا قطعه آورده است؛ بطور نمونه:

این چنین خرقة در بر جعفر کرد دایم محمد حیدر

از خدا و رسول و دست علی در بر اوست خرقة ازلی

در پاره ای موارد نیز دو مصراع از نظر وزنی، حاصل زحافات متفاوتی از یک بحر هستند؛

از چاه ضلالت نرهی تا نرنی در حبل متین وال من والا دست

مصراع اول، هزج مَثَمَّنْ اُخْرَبْ مَقْبُوضْ اَبْتَرْ و مصراع دوم هزج مَثَمَّنْ اُخْرَبْ مَقْفُوفْ اَبْتَرْ است.

بحر های عروضی مورد استفاده مصنف در سرودن اشعار نسخه، به ترتیب فراوانی عبارتند از: ۱- بحر هزج و زحافات آن، ۴۹ شعر؛ ۲- بحرهای رمل و خفیف با زحافات آنها، ۲۵ شعر؛ ۳- بحرهای رجز، متقارب و مضارع با زحافات آنها، هر کدام، ۴ شعر؛ ۴- بحرهای مجتث و سریع با زحافات آنها، هر یک، ۳ شعر.

۲-۲-۷- ردیف و حاجب: ردیف و حاجب اگر به درستی به کار گرفته شوند، هم در موسیقی شعر و هم در معنای آن تأثیری سازنده دارند (شفیعی کدکنی، ۱۳۶۸: ۶۱ و ۱۳۸). از مجموعه ۸۸۹ بیت نسخه، حدود ۲۲۶ بیت مردف و از نوع ردیف‌های فعلی (است، نیست، باشد، شو، شد، می بینم، دهی) است؛ تعدادی نیز بصورت ردیف‌های اسمی (ما، زدن، چرتی، تو، نمد، بند) و هفت مورد نیز اشعاری هستند که ردیف آنها به صورت چند کلمه‌ای آمده است (عشق است، این بود، که برد، درست شود، آمد نمد، شد را، او گردد) و ردیف حرفی وجود ندارد.

حاجب واژه ای است با معنی یکسان که قبل از قافیه در بیت‌های مصرع مانند بیت‌های مثنوی و مطلع قصیده و غزل می آید و کاربرد آن اختیاری بوده و برخلاف ردیف، الزامی برای رعایت آن تا پایان شعر نیست (همان)؛ نمونه کاربرد حاجب در نسخه فتوت نامه:

بر چنین نیستی چو گردد هست دلش از جام فقر گردد مست (ص ۱۱)

کلمه «گردد» که پیش از قافیه آمده، حاجب و باعث افزایش موسیقی شعر شده است.

۳-۲-۷- قافیه: اصلی‌ترین عامل در پدید آوردن قالب‌های شعر فارسی است. علاوه بر این در ساختمان یک شعر به تنهایی یا همراه با ردیف و حاجب سازنده موسیقی کناری است. قافیه، موسیقی وزن را تکمیل می‌سازد؛ فکر و احساس را تنظیم می‌کند؛ پایان بندی مصراع‌ها و بیت‌ها را تعیین کرده و به آنها تشخیص می‌دهد و از اسباب تناسب و قرینه سازی بوده و از همه مهم‌تر موجب تداعی معانی و توسعه تصویرهاست. (همان)

قافیه در اکثر ابیات فتوت نامه، منطبق بر قواعد قافیه ای است؛ با این حال چند مورد از عیوب قافیه و نیز قافیه‌های بدیعی و هنری نیز به چشم می‌خورد که به طور مجزا ارائه می‌شود:

بیشتر ابیاتی که به صورت فرد (تک بیت) آمده، کلاً قافیه ندارد؛ نظیر:

مطالعات

مقالات علمی

اخبار و گزارشها

به ارشاد نبی و شاه قاسم برآوردم چو جعفر اربعینی (ص ۴)

در طریقت همین دو می باید اول الحمد و آخر استغفار (ص ۱۵۶)

از چاه ضلالت نرهی تا نرنی در حبل متین وال من والادست (ص ۵۱)

جعفر به جهان چنان رسیده است به پیر

کو علم ثلاثه را بیان کرد چو قند (ص ۲۷)

راهی در خلق بر حق، راهی ز حق به خلق

آن راه دیگر است که از دوست هم بدوست (ص ۷۵)

در بیت آخر، علاوه بر نداشتن قافیه، وزن عروضی نیز به درستی رعایت نشده و موزون نیست.

۴-۲-۷- قوافی معیوب

۴-۲-۷-۱- ایطاء: روی، آخرین حرف اصلی واژه، اساس پیدایی قافیه و درستی آن است؛ حال اگر

شاعری با افزودن پسوند های یکسان به پایان کلمه ها یا با ساختن کلمات مرکب که جزء دوم آنها یکسان است، آنها را در جایگاه واژه قافیه قرار دهد، این کار سبب می شود روی، آخرین حرف اصلی کلمه قافیه نباشد و یا واژه قافیه به طور واضح تکرار شود که به این عیب، ایطا می گویند (هادی، ۱۳۹۲: ۱۵۷)؛ این عیب در چند مورد از اشعار نسخه فتوت نامه دیده می شود:

به حرف میم بنهادیم شد را به عین عشق برداریم شد را

چو میم و عین بُد مهدی هادی چو جعفر ما بنگذاریم شد را (ص ۲۷)

کلمات قافیه، بنهادیم و برداریم و بنگذاریم است که در آن، شناسه جمع (یم) تکرار شده و بجای آخرین حرف اصلی کلمات (حروف د، ر، ر) حروف قافیه قرار گرفته است.

معتکف در خلوت جانانه شو بعد از آن چون جعفری مردانه شو (ص ۴)

مرد و جان، کلمات قافیه هستند که روی یکسان ندارند و شاعر پسوند صفت ساز «انه» را به عنوان حروف

قافیه قرار داده است.

در غزل صفحه ۳۳ نیز کلمات « امتحانت، آنت، امانت، شأنت، ضمانت و ... » هم قافیه شده اند که بجای آخرین حرف اصلی واژه‌ها، ضمیر تکراری «ت» روی شده و عیب ایطاء را پدید آورده است.

در غزل صفحات ۱۷ و ۱۸ نیز کلمات «پادشهند و بهند» در جایگاه کلمات قافیه با کلمات «بخند، پسند، بلند، قند و ...» هم قافیه شده اند که دارای عیب ایطاء هستند.

۲-۴-۲-۷- اکفاء: درمحل روی، استفاده کردن از حروفی که محل تلفظ آنها در دستگاه آوا ساز، یکسان یا نزدیک به هم باشد اکفاء نامیده می شود (هادی، ۱۳۹۲: ۱۵۷).

اگر پرسند از تو معنی شد جوابش گوی از روی طریقت (ص ۲۴)

که سراینده از قریب المخرج بودن حروف «د» و «ت» استفاده و آنها را در جایگاه روی قرار داده است.

۳-۴-۲-۷- اقواء: اختلاف حرکت حذو یا توجیه را گویند (هادی، ۱۳۹۲: ۱۶۲)؛ نمونه این عیب قافیه در یک قطعه پنج بیتی ملاحظه می‌شود که کلمه «حُم» با کلمات «مقَدَم» و «مسَلَم» هم قافیه شده و اختلاف مصوت‌های «أ» و «اُ» پیش آمده است:

نیستی جوی و به هستی مگرای ای سالک

عشق بازی به غم و درد مسَلَم باشد

جعفری معرفت عشق طلب کن به یقین

عارف آن است که او لایق این حُم باشد... (ص ۹۸)

۴-۴-۲-۷- تکرار قافیه: آن است که شاعران در یک شعر، کلمه قافیه را عیناً تکرار می‌کنند. این امر که از سوی بعضی منتقدان نادرست و از سوی بعضی دیگر با شرایطی پذیرفته شده، تکرار قافیه نامیده شده (هادی، ۱۳۹۲: ۱۶۴) و معمولاً به خاطر تنگنای شاعر از یافتن قافیه‌های جدید و گاهی به اقتضای معنا صورت می‌پذیرد.

در فتوت نامه (ص ۵۱) در غزلی ۷ بیتی، واژه «این چنین» سه بار و واژه «این» دو بار تکرار شده است:

اگر ابریق پر ماء معین است مدامت وقت خوش گر این چنین است
 حیات جمله اشیا شد من الماء جعلنا کل شیء این چنین است ...
 اگر صندوق علم فقر جویی به سوی ما روان شو کاین چنین است
 ینابیع طهارت شد اباریق اگر پاکیزه ای درمانت این است
 ... به پا کن پای افزار نداری که موکب سوی حق کی به از این است.

۵-۲-۷- قافیه بدیعی: به استفاده از قافیه در ساختن آرایه‌های لفظی گفته می‌شود؛ ردّ القافیه،

ذوقافیتین، قافیه به شکل جناس تام، قافیه درونی و التزام از انواع قافیه‌های بدیعی هستند؛ بطور نمونه در فتوت نامه قافیه به صورت جناس تام در کلمه «بند» به دو معنای «ببند» و «ریسمان» در بیت زیر آمده است:

خطا کردم، به جرم دست من بند اگر خواهی جدا کن دستم از بند (ص ۱۵۴)

گرچه در تمام رساله، ترجیح با معناست و رساندن معنا به مخاطب بر زیبایی الفاظ می‌چربد و گاهی حتی لفظ را خلاف قاعده معمول به کار می‌برد نظیر: «مجاور را خواهش ده نشان است...» (ص ۱۵۶) یا «به علی رغم ناکسان حسود...» (ص ۱۶۷) اما این بدان معنا نیست که نویسنده به طور کامل از زیبایی و پیراستگی الفاظ دست کشیده و جملات و اشعار را کاملاً ساده بیان کند؛ بلکه برای تأثیر بیشتر بر مخاطب، پیرایه‌هایی نیز بر معانی والای جوانمردانه خود بسته است. تعدادی از آرایه‌های ادبی مورد استفاده در متن‌ها و نظم‌های نسخه عبارتند از^۱:

۶-۲-۷- آرایه سجع: نمونه‌های زیادی از سجع‌های صحیح و دلنشین در جای جای نسخه دیده می‌شود؛ نظیر:

- درویشی، دل کوشی و عیب پوشی و عذرنوشی و خاموشی و سرپوشی پیران طبقات است. (ص ۸۸)

علاوه بر کلمات مشخص شده که سجع موازی دارند، کلمه «درویشی» نیز با بقیه کلمات، سجع مطرف دارد.

- که قول مطرب خوش لهجه است جام مدام (ص ۹۰) (سجع مطرف)

۱- آرایه‌های نسخه بر اساس تعاریف استاد جلال الدین همایی (۱۳۷۹) مشخص گردیده است.

۷-۲-۷- آرایهٔ ترصیع و موازنه:

- نه چنان مرگی که در گوری روی آن چنان مرگی که در نوری روی (ص ۱۳۴)
- بدان ای سالک نور شریعت و ای مالک عین طریقت و حقیقت (ص ۱۲)
- کار بی همکار سخت و راه بی همراه دور
- دست بی دینار عور و چشم بی دینار کور (ص ۷)
- در شریعت، استوار باشی و در طریقت، پایدار و در حقیقت، خبردار و در معرفت، کامکار (ص ۷۰)

۷-۲-۸- آرایهٔ ازدواج:

- سماع نیست که این حال، قال دان و حرام (ص ۹۰)
- بکش در گوشِ هوشِ خویش، ای دل! (ص ۴۵)
- جام باقی ز حضرت ساقی در خرابات عشق گیر و بخور (ص ۱۶۵)

۷-۲-۹- جناس ناقص (مُحَرَّف):

- سخت دار مُهر و مُهر پیران را در دل (ص ۲۲)
- نور آثار آن مؤثر بین کز مؤثر مدام در اثر است (ص ۱۶۰)

۷-۲-۱۰- جناس مرکب (آمِیغی) مفروق:

- این فاتحهٔ طریقت مردان است هر کس که در این فاتحه شد، مرد آن است (ص ۱۲۸)
- که او مردود راه مفردان است هر آن کو پیر جوید مفرد آن است (ص ۲۴)
- سر ما خاک ره جمله عزیزان باشد هر که چون جعفر ما گشت، عزیز آن باشد (ص ۸۵)

۷-۲-۱۱- جناس خط (مُصَحَّف):

- بپرد او خبر دهد از غیب در چنین حالتی نباشد عیب (ص ۱۱)

۷-۲-۱۲- جناس مضارع (لاحق): اختلاف دو جناس در حرف اول یا وسط است؛ نظیر:

چون قوی دل شوی به عالم غیب هر چه خواهی بیابی اندر جیب (ص ۱۰)

درویش باید که دل و جان را از آنچه حول و حال است پاک گرداند (ص ۴)

۱۳-۲-۷- جناس زاید مزید :

- شورش ذهن از آن زبان بستن به حدیث جواهر آبستن (ص ۱۱)
- وجود و جود ما باشد همیشه از آن عین الوجود اندر وجودیم (ص ۱۳)

۱۴-۲-۷- جناس مذیل: آن است که یکی از کلمات متجانس حرفی در آخر کلمه اضافه داشته باشد.

همایی یادآوری می‌کند که اگر در اول یا آخر یکی از متجانسین بیش از یک حرف زیاد باشد آن را نیز ملحق به جناس زاید و مذیل باید شمرد (همایی، ۱۳۷۹: ۵۲)؛ مانند مثال زیر از نسخه که کلمات «دم» و «دمید» و نیز کلمات «دمید» و «دمیده» جناس زاید مذیل دارند:

- در دلم دم دمید آتش عشق که از آن دم دمیده شد اعبا (ص ۱۶۷)

۱۵-۲-۷- اشتقاق (اقتضاب):

- عالم و عامل و درویش کسی می‌دانم
- که بود هادی و مهدیش حسین و چه حسین (ص ۹۶)
- غیرت عشق، غیر پاک بسوخت تا بماند غیور شعله نار (ص ۱۸۲)
- بگذر از گون و کائن و ما کان غیر محبوب را منہ مقدار (ص ۱۸۳)

۱۶-۲-۷- آرایه تشخیص یا جان بخشی:

دلش از جام فقر گردد مست (ص ۳۹)

شورش ذهن از آن زبان بستن به حدیث جواهر آبستن (ص ۱۱)

۱۷-۲-۷- آرایه تقسیم: که هم در نمونه‌های نظم و هم در نمونه‌های نثر نسخه به وفور یافت می‌شود؛

یک نمونه از نظم و یک نمونه از نثر در زیر آورده شده است :

که در دین و دنیا مرا پنج کار برآور به فضل خود ای کردگار
 اول حاجتم را نمائی به کس برآورنده آن تو باشی و بس
 دویم روزی ام را به جایی رسان که منت نباید کشید از کسان
 سیوم چون به مرگم اشارت دهی به آلا تخافوا بشارت دهی
 چهارم چنانم سپاری به خاک که باشم ز آلودگی جمله پاک
 به پنجم چو تن بگسلاند کفن رسانی تنم را بدان پنج تن (ص ۱۹)

۱-۱۷-۲-۷- آرایه تقسیم در متون: پیران کامل چنین فرموده اند که بنای طریقت بر شش چیز است:
 اول توبه؛ دویم تسلیمی؛ سیوم تقوا؛ چهارم زهد؛ پنجم قناعت؛ ششم عزلت. (ص ۳۸)

۲-۱۷-۲-۷- نمونه آرایه تقسیم با حروف:

تاج سه حرف است بخوان و بدان ای که شدی طالب پیر، ای جوان
 «ت» تن خود را چون فدایش کنی همچو «الف» واحد و فردی از آن
 «جیم» بکن جهد و جمالش ببین جلوه جانان بنگر در عیان (ص ۵۷)

۱۸-۲-۷- آرایه تکرار در حروف (واج آرابی)

- در ره فقر و فنا شو ز فنا هم فانی (ص ۹۳) [تکرار صدای «ف»]
- خویش از خاکی و هم خاک بود آخر تو (ص ۹۴) [تکرار صدای «خ»]
- صوفی صفة صفا ماییم صوف پوشان صاف پیماییم (ص ۱۵۱) [تکرار صداهای «ص» و «ف»]

۱۹-۲-۷- نمونه تکرار در کلمات:

- هر طرف جان جان جان بینی بحر معنی شوی پر از گوهر (ص ۱۶۵)
- المدام، المدام ای ساقی الحذر، الحذر ز شیخ دغا (ص ۱۶۷)

۲۰-۲-۷- آرایه تکرار (تکرار جملات):

ز مصر آمد بشیر از بهر جعفر
تعالی الله تعالی الله تعالی (ص ۸۲)

۷-۲-۲۱- اعنات یا التزام: آن است که در تمام طول شعر، کلمه مخصوصی تکرار شود؛ مانند تکرار

کلمه «عصا» در ابتدای تمام مصاربع یک قطعه شش بیتی با مطلع:

- عصا دلیل بود عاشقان این ره را عصا رفیق بود مردمان بی دل را (ص ۸۷)

- یا تکرار کلمه «فقر» در آغاز تمام مصاربع یک غزل هفت بیتی با مطلع:

- فقر، سلطان ملک جبار است فقر، سردار در همه دار است (ص ۸۰)

نیز التزام شاعر در آوردن کلمه « گنج » در این دوبیتی:

به گنج خاطر گنج است پنهان بیبا از عشق دل، آن گنج بردار

نه آن گنجی که مار نفس با اوست بود گنج معانی فارغ از مار (ص ۵۲)

۲۲-۲-۷- طرد و عکس: نوعی تکرار است.

طریق جعفری قاسم، صراط المستقیم اولدی

صراط المستقیم اولدی، طریق جعفری قاسم (ص ۱۲۶)

۷-۲-۲۳- ردّ الصدر علی العجز:

که سوی مکان به بحر اسفل گه بحر غلاست لامکانت (ص ۵۴)

۷-۲-۲۴- آرایه سیاقه الأعداد (نام شمار):

- بدین توبه و انابت و اجابت هزار و یک تنان و چهل تنان و هفده تنان و پنج تن آن و سه تنان و قطب یگانه

و جماعت حاضر بر خودم مُشاهد گردانیدم. (ص ۶۰)

- احمد و حیدر و حسین و حسن جعفری عین خاندان عشق است (ص ۱۶۲)

۷-۲-۲۵- تنسیق الصفات:

- در ازل، مالک قدیم غفور کرد پیدا خلاصه ای از نور (ص ۱۵۹)

- یاعلی، یا ایلیا، یا بوالحسن، یا بوتراب

بوعشیر و النصر و زیدی (؟)، یا امیرالمؤمنین

حیدر کزار، احکم حاکم دور زمان هم ولیّ الله معصوم و امام المتّقین (ص ۱۵۴)

۷-۲-۲۶- تضاد:

- زبان بگذاشتیم و عین سودیم (ص ۱۴)
 - غم جانان بخور، مخور غم خویش تا رهاند تو را دمی رحمان (ص ۱۷۹)
- ۷-۲-۲۷- متناقض نما:

- هر چه پوشی و هر جهت کوشی جمله پنهان بر آنچه پیداییم (۱۵۱)
- هر صفت، ظاهری و گر باطن جعفری با جمیع، یکتاییم (ص ۱۵۱)

۷-۲-۲۸- تلمیح:

- هست نمرود، نفس آماره زان چو فرعون کند به خلق جدال
 - رو چو موسی صاحب حلت در فتوت بکن ورا پامال (ص ۱۵)
 - عشق باقی و غیر او هالک نیک دریاب این سخن تو به جان (ص ۱۶۰)
- تلمیح به آیه ۲۸ سوره قصص^۱

۷-۲-۲۹- مراعات نظیر:

- تا نهال وجود بار آرد میوه همچو شهد و شکر و قند (ص ۱۷)

۳۰-۲-۷- تضمین: آوردن بخشی از بیت، حدیث یا آیه بصورت عینی و بدون تغییر در شعر و نثر است.

۱-۳۰-۲-۷- نمونه تضمین حدیث:

- لولاک لما خلقت الأفلاک یعنی که وجود اوست موجود (ص ۴۱)

۷-۲-۳۰-۲- نمونه تضمین شعر از حافظ و شاه نعمت الله ولی:

- سر ما آستان حضرت دوست رخ ما خاک راه آن رعنا^۲ (ص ۱۶۷)

۱- کُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

۲- مطلع غزلی از حافظ با حذف یک کلمه:

سر ارادت ما و آستان حضرت دوست که هر چه بر سر ما می رود ارادت اوست.

حالی‌ا حال را غنیمت دان بگذر از دی و امشب و فردا^۱ (ص ۱۶۸)

۷-۲-۳۰-۳- نمونه تضمین آیه:

- عشق باقی و غیره فانی خوش بخوان «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ»^۲
- گر بلغزیدند خُردان از بزرگان بخشش است هم چنین فرمود در قرآن «يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»^۳
- لیک مستم ز باده «آرنی» «لَنْ تَرَانِي»^۴ خطاب با موسی (ص ۱۶۷)

۷-۲-۳۱- تشبیه:

- هر چه در دیده تو می آید چون حباب است کو بود از ما (ص ۱۶۸)
- همچو عودم به سوز و ساز مدام شیوه عشق سوز و ساز آمد (ص ۱۸۵)

۷-۲-۳۲- تشبیه بلیغ:

تنشان دار و روحشان منصور لاجرم، دار، دار می بینم (ص ۶۲)

۷-۲-۳۲- اضافه تشبیهی:

- مصر دل بی جمال یوسف حسن نیست زیبا و هست پرغوغا (ص ۱۶۷)
- مرغ نهمت ز گنج خانه حال بر وجودت بگستراند بال (ص ۱۱)

۷-۲-۳۴- اضافه استعاری:

بشنو از عاشقی به گوش درون این سخن را هم از گدا و شاه (ص ۱۷۳)

۷-۲-۳۵- استعاره:

بوسه ای ده ز شکر شیرین تا شوم زنده دل، من دانا (ص ۱۶۷) [شکر استعاره از لب]

۷-۲-۳۶- ایهام: در مثال قبل، شیرین ایهام دارد در دو معنی معشوقه خسرو و مزه شیرینی

۷-۲-۳۷- کنایه:

۱- از غزلی با مطلع:

دامن عاشقان ز دست مده جام می جز به رند مست مده.

۲- الرحمن: ۲۶

۳- بقره: ۱۹۵؛ آل عمران: ۱۳۴ و ۱۴۸؛ مائده: ۱۳ و ۹۳.

۴- اعراف: ۱۳۹

- هر که دانست صاحب‌خانه خداوند جهان آفرین [شادمان است و در جنان بی غم (ص ۱۷۱)] صاحب‌خانه کنایه از
- خداوند جهان آفرین [خَبْدَا عاشق جهان دیده که نبیند به جز مه ده و چهار (ص ۱۸۳)] ده و چهار کنایه از چهارده
- معصوم، علیهم السلام] همو قَسَامِ هفت و هشت باشد (ص ۵۲)
- [کنایه از ورودی و درهای بهشت و جهنم] ۷-۲-۳۸- ارسال المثل:

هر که درآید، برآید و هر که درافتد، برآفتد (ص ۶۰)

چون نباشد ذکر آهنگ قنوت پس جواب احمقان باشد سکوت (ص ۱۵۲)

۷-۲-۳۹- اسلوب معادله: یکی از دو مصراع، تمثیلی برای تبیین معنای مصراع دیگر باشد؛ نظیر:

اگر داری خلاف و کذب و کینه زدی خرسنگ را بر آبگینه

۷-۲-۴۰- ملمّع: در نسخه به وفور دیده می‌شود؛ نظیر:

- ما حبیبیم و عین دریابیم می و جامیم، فَانظُرُوا مَعَنَا (ص ۱۶۸)

- خانه ای ساخت بهر آسایش رفت در وی ندید کس، فافهم (ص ۱۷۱)

۷-۳- بررسی سبکی در سطح فکری

فتوت نامه‌ها به مثابه رساله عملیه فُتَیَان اهمیت زیادی دارد و در واقع نقشه راه ایشان در طی مراحل سلوک و کمال است.

از نظر جعفری، مصنف فتوت نامه، رسیدن به مقام درویشی آسان نبوده و با صرف ادعا و پوشیدن لباس‌های پشمینه و اجرای رسوم و عادات درویشی میسر نمی‌شود. کسی که خواهان نامبرداری به این نام فاخر است، باید مراحل را طی کند: «اگر پرسند که چند مرتبه باید که مرد، درویش تواند بود؟ جواب گو: هفت مرتبه: اول جوانمردی؛ دویم رضا؛ سیوم سیّاحی؛ چهارم خرقة؛ پنجم صبر؛ ششم غربت؛ هفتم قناعت.» از طرفی جعفری به پیروان خود آموزش می‌دهد که اعمال و آداب درویشی معنی دار است و حکمش برای افراد مختلف،

متفاوت است؛ چنانچه در باب سماع می‌گوید: «السَّمَاعُ فَرَضٌ وَ سُنَّةٌ وَ بَدْعَةٌ وَ قَالَ النَّبِيُّ (ص): السَّمَاعُ حَرَامٌ عَلَيَّ الْعَوَامِ وَ [لِبَقَاءِ] نُفُوسِهِمْ وَ مُبَاحٌ [لِلذُّهَادِ وَ لِحَصُولِ] مَجَاهِدَاتِهِمْ وَ مُسْتَحَبٌّ لِأَوْلِيَاءِ [لِ] حَيَاةِ قُلُوبِهِمْ»^۱ (ص ۸۹)

به رقص پا و سر افشانی و به عادت زرق

سماع نیست که این حال، قال دان و حرام

ز وجد و حال کجا بهره می‌تواند برد

کسی که هست به سودای سبز کالانعام

برو به رقص جمل گله خران مفرب

ز بهر کشک و پنیری و گله و جل و جام (ص ۹۰)

فتیان بر خلاف عرفا که شریعت را حجاب راه می‌دانند، شرط وصول به حق را، طی مسیر شریعت و اقتدا به انبیا و اولیا و ائمه معصومین (سلام الله علیهم) می‌دانند:

در ره عشق، اتحاد و حلول هر دو کفر است، عارفا، بگذار

تابع شرع مصطفی می‌باش دست از دامن حبیب مدار (ص ۱۸۲)

در این میان شاه جعفری، جوانمرد (فتی) شیعه‌ای است که ارادت تمام به خاندان نبی اکرم (ص) دارد و در جای جای فتوت نامه، ارادت خود بدیشان را بازگو می‌کند؛ مثلاً در باب بیان خطبه طریقت، صلوات مفصلی برای تک تک ائمه معصومین (سلام الله علیهم) می‌فرستد: «اللهم صلّ علی المصطفی فی المدینه و صلّ علی المرتضی فی النجف و صلّ علی فاطمة الزهرا فی الروضة و ... صلّ علی الامام المنتظر، القائم بامرالله ...»

جعفر بیان نمود امامان راه دین دریاب و یادگیر اشارات یا و سین

در فتوت نامه‌ها رسم است که برای هر آدابی، منشئی ماورایی اعم از الهی و وحیانی ذکر شود؛ حجم زیاد آیات و احادیث وارده در هر مبحث و نیز استناد آداب و اعمال مختلف فتیان به اولیاء الله گویای این امر است. در این میان، استناد به اشعار مرتبط با هر موضوع، جذابیت و اثرگذاری مباحث و توصیه‌های پیران طریقت را بالا برده است. در این فتوت نامه بیشتر این اشعار، سروده خود جعفری صاحب فتوت نامه است. وی به سبک دیگر

۱ - هیچیک از احادیث یادشده در کتب حدیثی معتبر شیعه و سنی نیامده است.

قلندران، در فحوای نوشته خود از آیات قرآن و احادیث معصومین علیهم السلام بهره می‌جوید تا گفتارهای اسطوره‌ای اش، پایه و اساس دینی یابد؛

نمونه استناد به آیات مبارکه قرآن و احادیث و اشعار:

قال الله تبارک و تعالی: «وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَاتَّمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فِتْمٍ مِيقَاتِ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً»^۱ و قال النبی (ص): «مَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ تَعَالَى أَرْبَعِينَ صَبَاحًا ظَهَرَ تَهَ يَنَابِيعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَي لِسَانِهِ»^۲ جابر بن عبدالله روایت می‌کند از رسول (ص) که فرمود: «در کوه حرا مجاور بودم مدتی؛ ندایی شنیدم. به بالا نظر کردم. شخصی را دیدم بر تختی نشسته و آن جبرئیل بود و بعد از خلوت عزلت، وحی به من رسانید و قرآن به من رسید و نازل شد؛ پس بدین دلیل، خلوت از انبیا و اولیا مانده است به فرموده مصطفی و مرتضی و ائمه هدی؛

به ارشاد نبی و شاه قاسم برآوردم چو جعفر اربعینی (ص) (۴)

نمونه استناد آداب درویشی به انبیا و اولیاءالله: درویش باید که به این هفت خصلت آراسته باشد: اول، رضا؛ دویم، جوانمردی؛ سیم، سیاحی؛ چهارم، خرقة؛ پنجم، صبر؛ ششم، غربت؛ هفتم، قناعت؛ یعنی رضا از اسماعیل پیغمبر است و سیاحی از خواجه خضر و خرقة از آدم و صبر از ایوب و غربت از یحیی و قناعت از حضرت محمد مصطفی (ص) و جوانمردی از حضرت امیرالمومنین (ع)؛ آنگاه شاید مرید گرفتن و خرقة رسانیدن و مقراض راندن و ارشاد دادن او را مسلم باشد. (ص) (۲)

گاهی نیز به روایاتی دال بر اثبات ریشه‌های دینی بر باورهایشان برمی‌خوریم که در منابع روایی و حدیثی موجود نیست؛ نظیر این داستان: «در بیان خرقة شاه که از آسمان فرو آمد، بر گریبان او چه نوشته بود؟ و در آستین او چه نوشته بود؟ و در میان او چه نوشته بود؟ و بر دامن او چه نوشته بود؟ جواب بگو: در گریبان آن خرقة نوشته بود: یا عزیز، یا ستار، یا لطیف، یا حلیم؛ بر آستین خرقة نوشته بود: یا صبور، یا کریم، یا مرشد؛ بر میان آن خرقة نوشته بود یا ظاهر، یا باطن، یا حکیم، یا علیم؛ بر دامن خرقة نوشته بود: یا واحد، یا احد، یا صمد.

این چنین خرقة در بر جعفر کرد دایم محمد حیدر

از خدا و رسول و دست علی در بر اوست خرقة ازلی» (ص) (۱۳۶)

۱- اعراف: ۱۴۳

۲- این حدیث با اندک تفاوت در بحارالانوار جلد ۵۳ صفحه ۳۲۶ آمده است: "مَنْ أَخْلَصَ الْعِبَادَةَ لِلَّهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا ظَهَرَ تَهَ يَنَابِيعُ الْحِكْمَةِ..."

مصنّف رساله چنان که عادت فِتیان و درویشان است به حفظ اصالت اشعار و احادیث و آیات و روایاتی که به کار می‌برد، اهتمام چندانی ندارد؛ بخشی از این مسئله، نادانسته و ناشی از کم سوادی کاتب است؛ اما در پاره ای موارد نیز به نظر می‌رسد دلایل و انگیزه‌هایی دیگر نیز در این کار دخیل است؛ مثلاً برای بالا بردن اعتبار متن، روایاتی را که در میان فِتیان رایج است به نام حضرت رسول (ص) می‌آورد؛ نظیر این حدیث منقول از حضرت رسول (ص) در فتوت نامه جعفری (ص ۸۹): «السَّمَاعُ مُسْتَمِعٌ مَا كَانَ قَلْبُهُ حَيًّا وَ فَمُهُ مَيِّتًا» که در هیچیک از کتب معتبر حدیثی شیعه و سنی روایت نشده است؛ یا آنکه قسمت‌های مختلف اشعار گوناگون را با هم ترکیب و شعری نو متناسب با مفهومی که مدنظر دارد می‌آفریند، بی‌آنکه حفظ امانت ادبی کرده و قواعد تضمین را رعایت نماید؛ به طور مثال، دو بیت مجزای زیر از مثنوی معنوی که آنها را به اقتضای موضوع، به مثابه دو بیت متوالی آورده است. (ص ۱۳۳)

فقر تبدیل مزاج آمد یقین گر مزاجت بد بود مرگی گزین (دفتر سوم)

نه چنان مرگی که در گوری روی آن چنان مرگی که در نوری روی (دفتر ششم)

فتوت نامه جعفری به دلیل احتوا بر کلمات اختصاصی مستعمل توسط فِتیان و دراویش و توضیح و تأویل هر یک، خود مرجع و فرهنگ لغت موثّق و جامعی از لغات و اصطلاحات فِتیان همراه با شرح آن است؛ تعدادی از این اصطلاحات عبارتند از: «اثبات، أحداث، آخی، بیعت، پارسه، پای افزار و پای افزار گردانیدن، جهد، تاج و انواع آن (یک ترکی، دو ترکی، سه ترکی، چهار ترکی، پنج ترکی، شش ترکی، هفت ترکی و تاج دوازده ترکی، تاج اجتبا، تاج اصطفاء، تاج لعمرک، تاج اهتدا)، تخت، تخت پوست، ترجمان، تکیه پوست، تیغ سر تراش، جاروب زدن، چرتی، مفرد، مفردی، چله داری، چهار گوشه، سه تنان، پنج تنان، هفده تنان، چهل تنان، هزار و یک تنان، حلوا ی جفنه (خفیه)، حلول، حی، خرقة، خلوت، دلق، درویش (درویز)، سجاده، سیاحی، شیخ، پیر، قطب، صباح العشق، عین العشاق، گلبانگ بستن، طبرزد، عهده، عهده دار عهد، آیت عهد، فتوت، فراشی، قندیل (کندیل)، خانقاه، لنگر، گره و عقده، مبیعت، مجاور، کچکول (کشکول)، مسافر، مرید (خواهنده)، نو مرید، مطبخ، کدو، مقراض، مقراض راندن، میان بند، نقیب، یک بند، هیمان، سنگ قناعت، ایمان و انواع آن (لبس العصمة، لبس الصفوة، لبس معموری، مردودی) ابریق و ابریق نگه داشتن، بخیه، خرقة و لبس و انواع آن (لبس الصفوة، لبس الهیة، لبس الحشمة، لبس الخرقة)، کلاه، سردوشی، طریقت و ارکان آن، کدو، فقر، چهار تاج، عصا، درویشی و

سلوک، تجرید و تفرید، شَد و انواع آن (شَد تحتانی، شَد فوقانی، شَد یمانی، شَد جبرانی، شَد دال، شَد حقی و شَد محقی)^۱

از آنجا که یکی از ارکان مهم اعتقادی فِتیان، مقام فقر است، در این فتوت نامه نیز به طور مفصل در بخش‌های مختلف با استناد به آیات و روایات و احادیث و اشعار به شرح و توضیح و تبیین مقوله فقر پرداخته شده است؛ از جمله یکی از فصول کتاب که به «فقر» مسمّا شده و در آن، پیر فتوت، ۱۴۸ صفت برای فقر برمی‌شمرد و در ادامه شعری در این باب می‌آورد که کلمه فقر در آغاز تمام مصراع‌های آن تکرار شده است؛ بخشی از اوصاف فقر را از کتاب مرور می‌کنیم: فقر عطیه عظاماست؛ فقر نشان بی‌نشانی است؛ فقر منفعت دین است؛ فقر عروة الوثقی است؛ فقر علت اولی است؛ فقر صاحب قوسین او آدنی است؛ فقر خزانه الله است؛ فقر سَرالله است؛ فقر روح الله است؛ فقر حجت الله است؛ فقر عمارت دین است؛ فقر فضل الله است؛ فقر حرف نقطه است؛ فقر نور واحد است؛ فقر سررشته انبیاست. (صص ۷۶-۷۹)

۸- نتیجه‌گیری

جعفری القاسمی الحسینی یکی از بزرگان جماعت فِتیان در دوره ای نامعلوم پس از صفویه است و فتوت نامه او یکی از فتوت نامه‌هایی است که همچون فتوت نامه سلطانی (حسین واعظ کاشفی سبزواری)، به طور عموم (و نه درباره یک پیشه خاص) در باب آداب و ارکان درویشی سخن رانده و در هر فصل، یکی از ارکان عقیدتی فِتیان را با ذکر آیات و احادیث و روایات با چاشنی شعر و جملات مسجع بیان نموده است. در این فتوت نامه شاهد برخی نوآوری‌ها در فصول و مقامات مختلف عرفانی بویژه مقام فقر و فنا هستیم که بر ارزش و اهمیت آن می‌افزاید و می‌تواند منبع ارزشمندی جهت پژوهش‌های علاقه‌مندان این حوزه باشد.

تشکر و قدردانی: از استادان گرانقدرم، جناب آقایان دکتر محسن محمدی فشارکی و دکتر مسیح بهرامیان به

۱ - گولپینارلی با تحقیق در پنج منبع، انواع شد را در کتاب فتوت در کشورهای اسلامی (۱۳۷۸) به این شرح آورده است: شد یوسفی (مصریان) که مربوط به اهل منقول است؛ شد سلیمانی که مربوط به فراشان است؛ شد محرابی (تازیان) که مربوط به صاحبان سجاده است؛ شد الفی که مربوط به مداحان است؛ شد لام الفی که مربوط به سقایان است؛ شد قوسی که مربوط به قضات است؛ شد خفیه که مربوط به دلاکان و خدمتگزاران حمام است؛ شد میم، شد سیفی، شد سلمانی، شد چوگانی، شد محوی، شد مخفی. در فتوت نامه جعفری، هفت شد جدید (که در متن به آن اشاره شده) با شرح آداب و نحوه بستن هریک معرفی شده است.

پاس همراهی‌های صبورانه‌شان در تصحیح و بازخوانی نسخه‌های خطی فتوت نامه صمیمانه قدردانی می‌کنم و نیز مراتب سپاس خود را در قالب قرائت فاتحه و طلب آرامش و آمرزش تقدیم می‌کنم به روح پدر بزرگوارم، حاج علی اسحاقی و نیز استاد ارجمندم، بزرگمرد عرصه ادبیات و نسخه‌شناسی، روانشاد جمشید مظاهری (سروشیار) که گام به گام مرا در تصحیح و شناخت زوایای مبهم مطالب نسخه و بویژه واژگان تخصصی فنیان همراهی کردند.

عدم تعارض منافع

نویسندگانی که نام‌هایشان ذکر شده است تأیید می‌کنند که هیچ وابستگی یا مشارکتی با هیچ سازمان یا نهادی که منافع مالی (مانند حق الزحمه؛ کمک‌های آموزشی؛ شرکت در سخنرانی‌ها؛ عضویت، استخدام، مشاوره، مالکیت سهام یا سایر منافع مالی؛ و شهادت کارشناسی یا ترتیبات مجوز اختراعات) یا منافع غیرمالی (مانند روابط شخصی یا حرفه‌ای، وابستگی‌ها، دانش یا باورها) در موضوع یا مواد مورد بحث در این دست‌نوشته ندارند.

کتابنامه

- قرآن مجید، ترجمه عبدالحمید آیتی، تهران، نشر سروش.
- ابن معمار، محمد بن ابی المکارم، کتاب الفتوة، مقدمه دکتر مصطفی جواد، بغداد، نشر مکتبه المثنی، ۱۹۵۸.
- اسحقى کویایی، فاطمه زهرا، "آشنایی با آیین فتوت"، مجله رشد آموزش زبان و ادبیات فارسی، شماره ۳، ۱۳۸۷.
- افشار، ایرج، فتوت نامه سقایان، نامواره دکتر محمود افشار، جلد هفتم، تهران، نشر موقوفات دکتر محمود افشار، ۱۳۷۲.
- افشاری، مهران و مدائنی، مهدی، چهارده رساله در باب فتوت و اصناف، تهران، نشر چشمه، ۱۳۸۴.
- بویل، جی. آ. تاریخ ایران (پژوهش دانشگاه کمبریج)، ترجمه حسن انوشه، جلد ۳، بخش ۱، چاپ اول، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۸.
- بهار، مهرداد، "سابقه جوانمردی در ایران باستان"، مندرج در بخش دوم آیین جوانمردی نوشته هانری کربن، تهران، نشر سخن، ۱۳۸۳.
- تشنر، فرانتز، "خلیفه عباسی و آیین فتوت"، ترجمه مظفر بختیار، مجله وحید، سال پنجم، شماره های هفت و نه، ۱۳۴۷.
- حافظ شیرازی، شمس الدین محمد، دیوان حافظ، تصحیح و توضیح پرویز ناتل خانلری، تهران، نشر خوارزمی، ۱۳۵۹.
- خواجوی کرمانی، کمال الدین ابوالعطاء محمود بن علی بن محمود، دیوان اشعار، به اهتمام و تصحیح احمد سهیلی خوانساری، تهران، نشر پازنگ، ۱۳۶۹.

- راوندی، مرتضی تاریخ اجتماعی ایران، تهران، نشر امیرکبیر، ۱۳۴۷.
- ریاض، محمد، فتوت نامه؛ تاریخ، اداب، آیین و رسوم، به انضمام رساله فتوتیه میرسیدعلی همدانی، به اهتمام عبدالکریم جریزه دار، تهران، نشر اساطیر، ۱۳۸۲.
- ساوجی، سلمان بن محمد، دیوان اشعار، تصحیح منصور مشفق و مقدمه تقی تفصّلی، تهران، نشر صفعلی‌شاه، ۱۳۳۶.
- سعدی شیرازی، شیخ مصلح الدین، کلیات سعدی، تصحیح محمدعلی فروغی، تهران، نشر بهزاد، ۱۳۸۸.
- سنایی غزنوی، ابوالمجد مجدود بن آدم، دیوان اشعار، به اهتمام محمد تقی مدرس رضوی، تهران، نشر سنایی، ۱۳۵۴.
- سنایی غزنوی، ابوالمجد مجدود بن آدم، حدیقه الحقیقه و شریعة الطریقه، تصحیح و تحشیه مدرس رضوی، چاپ سوم، تهران، نشر دانشگاه تهران، ۱۳۶۸.
- شفیع کدکنی، محمدرضا، قلندریه در تاریخ، دگرسانی‌های یک ایدئولوژی، تهران، نشر سخن، ۱۳۸۶.
- شوشتری، قاضی سید نوراله، مجالس المؤمنین، تهران، کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۶۵.
- صراف، مرتضی، رسایل جوانمردان (شامل هفت فتوت نامه از شهاب الدین سهروردی، عبدالرزاق کاشی، شمس الدین محمد بن محمود آملی، نجم الدین زرکوب، درویشعلی کهکری، فتوت نامه چیت سازان از مؤلفی نامعلوم)، تهران، نشر انستیتوی فرانسوی پژوهش‌های علمی در ایران، ۱۳۵۲.
- فرخی، علی، داستان عشق پیران، تصحیح محمد بهشتی، تهران، نشر اسلامیة، ۱۳۷۸.
- قاسم انوار، علی بن نصر، کلیات قاسم انوار، تصحیح سعید نفیسی، تهران، نشر سنایی، ۱۳۳۷.
- گولپینارلی، عبدالباقی، فتوت در کشورهای اسلامی و مأخذ آن به همراه فتوت نامه منظوم ناصری، ترجمه توفیق ه. سبحانی، تهران، روزنه، ۱۳۷۸.
- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، تهران، نشر اسلامیة، ۱۳۶۳.
- مدرسی چهاردهی، نورالدین، سلسله‌های صوفیان، تهران، طهوری، ۱۳۸۲.
- مولوی، جلال الدین، مثنوی معنوی (براساس نسخه قونیه)، تصحیح نیکلسون، کرمان، نشر خدمات فرهنگی، ۱۳۸۲.
- میرعابدینی، سید ابوطالب و افشاری، مهران، آیین قلندری، تهران، نشر فراروان، ۱۳۷۴.
- نعمت الله بن عبدالله، دیوان شاه نعمت الله ولی، مقدمه سعید نفیسی، تهران، نشر نخستین، ۱۳۷۴.
- واعظ کاشفی سبزواری، ملاحسین، فتوت نامه سلطانی، به اهتمام محمد جعفر محجوب، تهران، نشر بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۰.
- هادی، روح الله، آموزش عروض و قافیه از دریچه پرسش، تهران، نشر سمت، ۱۳۹۲.
- همایی، جلال الدین، فنون بلاغت و صناعات ادبی، قم، نشر هما، ۱۳۷۹.

تصویر صفحه نخست نسخه

کافریم کفر خود مسلمانند مؤمن آن فریق کز عصب ترکند دین هم بر کرده اند
 وقت آن آمد که مهدی جلوه کرد در از کرم عیسی صفا مؤمنان را بسی مکر کرده اند
 حکم بر نفس کلام قول سب بر کند ه جمع کردند هر کجبه اعدا صبر کرده اند
 پاک سازد از نفاق کفر ظلم جور حق روی عالم را کوی بسوه مکنده کرده اند
 رز نهاد دشمنان دین بر این پروردگار محو سازد کلمها کنی رای ابر کرده اند
 وعده آمد هم علامت بیشتر موجود در بر اینجه از خود ج او معجز کرده اند
 شاه من بیرون خرام از دشمنان لیسنه دوستانت را جو اعدا بسخت مضطر
 کنی عزیزان مؤمن را بر زور تیغ خود زانکه خصمان هر دو را از محضر کرده اند
 من گفتم شاه ای جو در بای سکانت چونکه خاک در کعبت را مانج بر کرده اند
 ستمشایان بنوت را به ستم خانها زان سکان دامن که جابریاب قهر کرده اند
 علی دلام بی بود نامم که کس بی خود کمر او هم کر نامم شاه صغدر کرده اند
 دست در جمل المبتین آورده ام زان بان سخی اگر اعدای من بر ستم در ستم
 ما پیام در در چار سوی هر دو علم قب بایب اجدادم در بی بازار منجر کرده اند

تصویر صفحه پایانی نسخه